

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Onderzoeksbalans archeologie in Vlaanderen, versie 1,

14/05/2012: Slagveldarcheologie van voor WO I

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Onderzoeksbalans Archeologie in Vlaanderen
Versie 1, 29/10/2008: Slagveldarcheologie van vóór WO I

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 192

AUTEURS

Ben De Vriendt (m.m.v. Willem Derde & John Carman)

JAAR VAN UITGAVE

2021

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE

Slag bij Nieuwpoort, 1600, anoniem, naar Nicaise De Keyser, 1825 - 1899.
Copyright Rijksmuseum, Nederland, Creative Commons
Opmaak: Sylvia Mazereel (OE)

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding
4.0 Internationaal-licentie. Bezoek
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van
de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution
4.0 International License. To view a copy of this license, visit
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678
D/2021/3241/251

EDITORIAAL

In 2008 lanceerde het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – één van de voorlopers van het huidige agentschap Onroerend Erfgoed - een 'Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed' voor archeologisch, landschappelijk en bouwkundig erfgoed. Deze onderzoeksbalans werd gerealiseerd in overleg en nauwe samenwerking met specialisten uit de onroerenderfgoedsector en nam de vorm aan van een website. Dit instrument is in zeer beperkte mate actueel gehouden, waardoor het momenteel slechts bruikbaar is als vertrekpunt voor onderzoek tot 2007/2008. Er is zeker wat archeologie betreft nood aan een geactualiseerde versie. Sinds 2008 is de webtechnologie geëvolueerd en wordt de software van de onderzoeksbalans niet meer ondersteund waardoor we ons genoodzaakt zien deze van het web te halen ten laatste tegen eind 2021. Om de stand van zaken anno 2008 niet te laten verloren gaan, zal het agentschap de hoofdstukken van de onderzoeksbalanswebsite omvormen tot digitale rapporten die het agentschap zal ontsluiten op de OAR.

Onderstaande chronologische en thematische hoofdstukken zullen apart ontsloten worden via de OAR.

1. Paleolithicum
2. Mesolithicum
3. Neolithicum - Vroege landbouwers
4. Bronstijd/IJzertijd
5. Romeinse tijd
6. Vroege en Volle Middeleeuwen
7. Late Middeleeuwen en Moderne Tijden
8. Maritieme archeologie
9. Natuurwetenschappelijk Onderzoek
10. Dateringsonderzoek
11. Conservatie
12. Methoden en Technieken

Deze rapporten zijn inhoudelijk identieke versies van de hoofdstukken zoals ze ontsloten waren op de website van de Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed.

Momenteel worden voor de discipline archeologie voorbereidingen getroffen richting een zogenaamde 'Onderzoeksbalans 2.0'. We integreren die ook in de inventaris onroerend erfgoed. Daar is een module voorzien voor thematische teksten.

Parallel met de Onderzoeksbalans ontwikkelde het VIOE ook de Bibliografie Onroerend Erfgoed: een online zoekmachine met bibliografische referenties over Onroerend Erfgoed in Vlaanderen. Die bibliografie is van onschatbare waarde voor het onderzoek naar Onroerend Erfgoed in Vlaanderen. We zorgen er voor dat ook deze bibliografie niet verloren gaat. Ze zal voor eind 2021 beschikbaar gesteld worden via een andere toepassing.

Brussel, 24/05/2019

ONDERZOEKSBALANS
ARCHEOLOGIE IN
VLAANDEREN, VERSIE 1,

14/05/2012: SLAGVELDARCHEOLOGIE
VAN VOOR WO I

BEN DE VRIENDT
(m.m.v. WILLEM DERDE & JOHN CARMAN)

INHOUD

1	INLEIDING	6
2	HISTORIEK VAN HET ONDERZOEK	7
3	SLAGVELDARCHEOLOGIE IN EEN INTERNATIONALE CONTEXT	9
3.1	DE GESCHIEDENIS VAN SLAGVELDARCHEOLOGIE	9
3.2	ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR SLAGVELDEN.....	10
3.2.1	Slagvelden uit de oudheid en de middeleeuwen	10
3.2.2	Vroeg-moderne tot negentiende-eeuwse slagvelden.....	10
4	KENNISBALANS SLAGVELDARCHEOLOGIE IN VLAANDEREN	12
4.1	VONDSLOCATIES IN DE CENTRAAL ARCHEOLOGISCHE INVENTARIS (CAI).....	12
4.1.1	Pre- en protohistorie.....	12
4.1.2	Romeinse periode.....	12
4.1.3	Middeleeuwen: vroeg over vol tot laat	12
4.1.4	16de – 18de eeuw.....	12
4.1.5	19de – 20ste eeuw	13
4.1.6	Overige vondstlocaties.....	13
4.2	PUBLICATIES.....	13
4.2.1	Algemene naslagwerken.....	13
4.2.2	Specifieke publicaties.....	14
5	VASTSTELLINGEN, VRAAGSTELLINGEN EN ONDERZOEKSSTRATEGIEËN	15
6	CONCLUSIE.....	18
	BIBLIOGRAFIE	19

1 INLEIDING

Het onderstaande hoofdstuk kwam tot stand naar aanleiding van het in 2011 opgestarte project ‘De inventarisatie van slagvelden van voor WO I in Vlaanderen’. Het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting vzw (EEC) voerde het project uit in opdracht van het toenmalige Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE).

Zoals de titel suggereert, beperkt het hoofdstuk zich tot slagvelden in Vlaanderen van voor WO I. Naar analogie met de inventarissen in Engeland en Schotland zijn belegeringen niet in het onderzoek opgenomen.

Eerst wordt kort de historiek geschetst van het onderzoek naar slagvelden in Vlaanderen. Deel drie kijkt over de grenzen en geeft een overzicht van slagveldarcheologie in een internationale context. Deel vier gaat in op vondstlocaties in de Centraal Archeologische Inventaris (CAI) die gelinkt kunnen worden aan veldslagen en bekijkt algemene naslagwerken en specifieke publicaties met betrekking tot Vlaamse veldslagen. Het vijfde deel formuleert vaststellingen, vraagstellingen en onderzoeksstrategieën. Een voorlopige conclusie sluit het geheel af.

2 HISTORIEK VAN HET ONDERZOEK

Het heeft in België bijzonder lang geduurd vooraleer er in wetenschappelijke kringen belangstelling ontstond voor slagveldarcheologie. Hoewel, het 'Rapport sur les fouilles exécutées par la Société d'Archéologie de Bruxelles' maakte soms melding van vondsten van kogels en kanonballen op plaatsen die met veldslagen te maken kunnen hebben. Zo verwijst de aflevering van 1900 bijvoorbeeld naar de slag van Melle in 1745. Het nummer van 1901 heeft het onder andere over de Guldensporenslag van 1302 in Kortrijk. En in de nummers van 1903 en 1904 gaat het onder meer over de slag van Wijnendale in 1708.

In 1977 werden tijdens een studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van zeven schansen in de provincies Limburg en Vlaams-Brabant twee ronde en twee cilindrische kogels aangetroffen, mogelijke restanten van een aanval of verdediging van de schans¹. In 2007 werden tijdens een archeologische opgraving in Neerharen (Lanaken) de restanten aangesneden van een redan². In de vulling van de grachten werden musketkogels aangetroffen. De structuur zou in verband te brengen zijn met het beleg van Maastricht in 1632 of 1634³. In 2009 en 2010 werden er tijdens een archeologisch onderzoek in Tongeren een aantal musketkogels en twee pistoolkogels gevonden⁴.

Uiteraard is dit geen ware slagveldarcheologie. De enige vorm van slagveldarcheologie die tot voor kort in Vlaanderen werd beoefend, heeft betrekking op de Eerste Wereldoorlog. Vanaf 2002 groeide dit erfgoed uit tot een regulier onderzoekitem voor de officiële archeologische diensten. Sindsdien zijn er heel wat resultaten geboekt. Kenmerkend voor deze vorm van archeologie is dat zij op vlak van methodologie nauw aansluit bij de courante archeologische aanpak.

Een probleem bij slagvelden van voor WO I is dat de vondsten zich hoofdzakelijk in de ploeglaag bevinden. Het gaat daarbij om onderdelen van wapens, knopen, gespen of andere attributen. Ook afgevuurde pijlen, kogels en andere projectielen, die vaak hun doel missen, blijven in de grond bewaard en gaan deel uitmaken van het archeologische archief. Omdat het in hoofdzaak om metalen voorwerpen gaat, gebeurt het onderzoek naar veldslagen doorgaans met metaaldetectoren. Een andere problematiek is die van de meervoudige begravingen. Het was gebruikelijk om de gesneuvelden ter plaatse in grote collectieve graven te begraven zonder veel eerbetoon nadat ze eerst van hun kleding, schoeisel en andere bezittingen waren ontdaan. Het is pas recent dat soldaten een individueel graf krijgen. De talrijke begraafplaatsen van WO I zijn hier het beste voorbeeld van. Doordat de massagraven geen herdenkingstekens kregen, ging de exacte locatie ervan door de eeuwen heen verloren. Af en toe worden dergelijke graven per toeval ontdekt. Zo zou er tijdens de bouw van een sporthal in Lafelt een massagraf zijn aangesneden. Meer informatie over deze ontdekking ontbreekt. Er werd echter nog nooit een meervoudige begraving systematisch opgegraven en gedocumenteerd.

Conflicten hebben in belangrijke mate het verloop van de geschiedenis in Europa bepaald. Factoren die daarbij een rol hebben gespeeld zijn tactiek, slagkracht, omstandigheden, wapens⁵, logistiek, ... die doorheen de eeuwen zijn geëvolueerd en waarover slagveldarcheologie belangrijke nieuwe inzichten kan verschaffen naast de historische bronnen. In vele gevallen zijn de archeologische sporen zelfs de enige bron van informatie of vormen zij een belangrijke toets voor wat de historische bronnen ons voorhouden over het verloop van een strijd. Daarom dient het terreinwerk te worden vooraf gegaan door een grondig historisch onderzoek van de primaire bronnen en een landschapsreconstructie op basis van historische kaarten. De combinatie van deze drie factoren laat het toe om hypothesen te formuleren over het verloop van een slag, de evolutie in oorlogsvoering, wapens en wapentechnieken en om die hypothesen te testen.

¹ Keijers 2009.

² Een vijfhoekige militaire structuur.

³ Wesemael 2008.

⁴ Steegmans & Wesemael 2009; Smeets *et al.* 2010.

⁵ Voor de grote veranderingen in de krijgskunst die omstreeks 1600 hebben plaatsgevonden en die bekend staan als de 'militaire revolutie van de 17de eeuw' zie o.a. Black 1991; Puype & Wiekart 1998; Hahlweg 1971; van der Hoeven 1997; Parker 1978, 1996; Rogers 1995.

Het eerste wetenschappelijk onderzoek naar een slagveld van voor WO I in Vlaanderen kwam er pas in 2007. Dit gebeurde naar aanleiding van de 300-jarige herdenking van de slag bij Oudenaarde (1708). In samenwerking met het EEC voerden leden van het Engelse Battlefields Trust onder leiding van Dr. G. Foard er een kleinschalig metaaldetectoronderzoek uit. In totaal werden 61 musketkogels geregistreerd⁶. Analyse van deze vondsten toonde aan dat een archeologisch onderzoek van het slagveld van Oudenaarde niet alleen mogelijk was, maar ook tot bruikbare nieuwe inzichten zou kunnen leiden. In opdracht van Ruimte en Erfgoed voert het ECC vanaf 2011 opnieuw, grootschaliger metaaldetectoronderzoek uit op het slagveld van Oudenaarde 1708. Bedoeling is een archeologische evaluatie op te stellen en een waardering van het slagveld uit te drukken op basis van een grondige analyse van de beschikbare historische bronnen en een landschapsreconstructie. Het ECC presenteert de resultaten vermoedelijk in de tweede helft van 2012.

Een van de belangrijkste problemen die zich stellen, is de bedreiging die uitgaat van amateurs. Zij zijn massaal actief met hun metaaldetectors en ontnemen ons vaak een belangrijke bron van informatie. In de meeste gevallen worden de kogels opgegraven zonder lokalisatie, worden ze niet bestudeerd en verliezen ze zo hun wetenschappelijke, indicatieve waarde voor de studie van een welbepaalde veldslag. Slechts af en toe worden er vondstmeldingen gedaan. Vooral in het werkingsgebied van ZOLAD+⁷ lijkt er een goede samenwerking te bestaan met de hobbydetectoristen. Het is echter overal aan te raden voor alle amateurs de nodige begeleiding en richtlijnen te voorzien, dit kan het onderzoek alleen maar ten goede komen. Momenteel is er echter geen methodologie voorhanden waarop archeologen en vrijetijdsarcheologen een beroep kunnen doen. De studieopdracht naar de archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Oudenaarde voorziet in de opmaak van een methodologie voor het archeologisch onderzoek van slagvelden uit de periode van de late 17de - begin 18de eeuw. Hoe onderzoek op het slagveld kan plaatsvinden, hangt immers nauw samen met de gebruikelijke manier van oorlogsvoering en de gehanteerde wapens en tactieken. Hoe die evolutie zich archeologisch vertaalt, is voorwerp van verder onderzoek.

Daar waar de slagveldarcheologie in Vlaanderen nog in zijn kinderschoenen staat, levert het historisch onderzoek naar veldslagen in Vlaanderen een heel ander beeld op. Kort na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 verschenen al de eerste verzamelwerken rond de militaire geschiedenis van België. Op publicaties over één welbepaalde veldslag is het wat langer wachten. Opmerkelijk hierbij is dat er een evolutie merkbaar is van een periode waar enkel de belangrijkste veldslagen worden behandeld⁸ naar een periode waarbij ook aandacht ontstond voor relatief onbekende veldslagen, zoals de slag bij Meeuwen in 1648 of de slachting van Salazar in 1632. Deze onbekendere veldslagen trekken vooral sedert de laatste decennia meer belangstelling. Vaak gaat een publicatie gepaard met een herdenking van een veldslag.

⁶ S.n. 2007.

⁷ ZOLAD+ is de opvolger van de Zuid-Oost-Limburgse Archeologische Dienst (ZOLAD) en is de eerste intergemeentelijke projectvereniging voor Onroerend Erfgoed werkzaam in Limburg.

⁸ Bv. de Guldensporenslag in 1302.

3 SLAGVELDARCHEOLOGIE IN EEN INTERNATIONALE CONTEXT

3.1 DE GESCHIEDENIS VAN SLAGVELDARCHEOLOGIE

Hoewel de interesse voor veldslagen bij historici aanwezig is sedert de discipline ontstond, kwam de specifieke interesse voor het slagveld op zich pas later. G. Foard⁹ vermeldt de vroege pogingen van E. Fitzgerald vanaf 1842, wiens werk over Naseby in Engeland onder meer de opname van veldnamen en andere topografische elementen bevatte die verwijzen naar de veldslag. Ook registreerde E. Fitzgerald waar artefacten, toebehorend aan een veldslag, door lokale bewoners werden gevonden. Fitzgeralds werk ging verder met het graven van proefputten en het vinden van een massagraf¹⁰. Ongeveer tegelijkertijd begon R. Brooke¹¹ met een onderzoek naar de slagvelden van de 'Wars of the Roses'. Zijn 'Visits to Fields of Battle, in England, of the fifteenth century' zijn voornamelijk kritische besprekingen van de historische bronnen en omvatten de verschillende fasen in het gevecht en de namen van prominenten die werden gewond en gedood. Ook voorzag hij nuttige kaarten van elke site, waarvan sommige van meer praktisch nut zijn dan recent aangemaakte kaarten. De interesse bij latere vorsers bleef voornamelijk in het vaarwater van Brooke's primaire zorg: het identificeren van plaatsen waar veldslagen plaatsvonden, in plaats van deze te gebruiken als onderzoeksobjecten op zich.

Het gebeurde echter herhaaldelijk dat studenten militaire geschiedenis zich de moeite getroostten om de sites die zij onderzochten te bezoeken om er de topografie in verband te brengen met eigentijdse bronnen. Zowel C. Oman¹² als J. Weller¹³ reisden door Spanje en Portugal om er slagvelden te bezoeken. Toch lag de primaire focus steeds op het bewijs in de literatuur, meer dan wat de plaats zelf kon verstrekken.

Langzaam groeide de interesse voor het slagveld op zich, wat uiteindelijk leidde tot de recente explosie van slagveldarcheologie. De eerste oefening in slagveldarcheologie vond plaats in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, wanneer het militaire regime in Portugal het verleden van het land wilde vieren door de vroegere militaire daden van Portugal in de verf te zetten. Opgravingen voorafgaand aan de bouw van een monument en een museum op de site van de slag van Aljubarotta¹⁴ onthulden een massagraf en slagveldelementen¹⁵. Deze oefening in slagveldarcheologie bleef echter relatief onbekend.

Een decennium later toonde onderzoek in Marston Moor¹⁶ en Maldon¹⁷ het belang aan van topografisch onderzoek en de reconstructie van het historisch landschap door te onthullen hoe onderzoek gebaseerd op het moderne landschap zeer misleidend kan zijn. In Marston Moor realiseerde men zich dat de verzonken weg, die een grote rol speelde in de negentiende en twintigste-eeuwse verslagen, pas werd aangelegd in de 18de eeuw en aldus niet aanwezig was toen de veldslag in 1644 plaatsvond. Voor Maldon moest de enige eigentijdse bron worden herzien nadat er bevestiging kwam dat er een belangrijk verschil in het zeeniveau was opgetreden tussen de tiende en de twintigste eeuw¹⁸.

⁹ Foard 1995.

¹⁰ Foard 2001.

¹¹ Brooke 1854.

¹² Oman 1902.

¹³ Weller 1992.

¹⁴ Waar Portugal verscheen als een onafhankelijke staat.

¹⁵ do Paço 1962.

¹⁶ Newman 1981.

¹⁷ Petty & Petty 1993.

¹⁸ De veldslag in Maldon vond plaats in 991.

De combinatie van een nauwgezette registratie van artefacten, topografisch onderzoek en de zoektocht naar doden bij de 'Little Bighorn' site in de VS¹⁹ gaf slagveldarcheologie eindelijk de nodige aandacht en deze technieken werden sindsdien toegepast in Palo Alto, Texas²⁰, in het Verenigd Koninkrijk in Towton²¹ en elders²². Door enkele succesvolle projecten is het aantal slagveldarcheologen in Europa substantieel gegroeid en is het domein in toenemende mate erkend.

3.2 ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR SLAGVELDEN

3.2.1 Slagvelden uit de oudheid en de middeleeuwen

De precieze locatie van veldslagen uit de vroegste historische perioden is zelden gekend uit de geschreven bronnen. Recentelijk werden er toch twee veldslagen uit de Romeinse periode gelokaliseerd op basis van archeologisch onderzoek. Beide bevinden zich in het noorden van Duitsland: nl. Kalkriese²³ en een voorheen onbekende actie uit de 3de eeuw in Harzhorn. In beide gevallen vonden archeologen de site door prospectie. Een nauwgezette analyse van de verspreiding van de artefacten liet toe om het gevecht te reconstrueren. Opgravingen in Kalkriese brachten de hindernis aan het licht die de Germanen opwierpen²⁴. Naast pijlpunten, gebroken zwaarden en speren werden er bewijzen gevonden van metaalbewerking, waaronder aambeelden en ander gereedschap, alsook onvolledige en onafgewerkte metalen objecten.

Een combinatie van oppervlaktevondsten en een nauwkeurige analyse van de beschikbare geschreven bronnen lieten de identificatie toe van de elfde-eeuwse veldslag van Fulford in Engeland²⁵. Nog in Engeland konden onderzoekers het slagveld van Towton lokaliseren na de ontdekking van een massagraf dichtbij de site van de veldslag²⁶. Na de opgraving en de nauwkeurige analyse van de menselijke resten ging de aandacht uit naar het gevecht zelf en de zoektocht naar andere graven. Onderzoek met de metaaldetector bracht objecten aan de oppervlakte die het toelieten om het slagveld af te bakenen²⁷.

3.2.2 Vroeg-moderne tot negentiende-eeuwse slagvelden

Gezien het onderzoek naar vroege slagvelden vele problemen met zich meebrengt, is het geen verrassing dat de focus van slagveldarcheologie zich richt op latere perioden waar de locaties van de acties beter gekend zijn. Het gros van het onderzoek beslaat de periode tussen de zestiende en de negentiende eeuw.

In de Verenigde Staten ligt de nadruk op de negentiende eeuw. Het onderzoek op de 'Little Bighorn' legde de basistechnieken van slagveldprospectie met een metaaldetector én de waarde van deze aanpak vast²⁸. D. Scott en zijn collega's gebruikten metaaldetectoren om kogels en patronen te zoeken die werden gebruikt in de strijd tussen eenheden van de 7de Amerikaanse cavalerie en de Lakota en Cheyenne krijgers. De verschillende wapens die werden gebruikt door de drie partijen lieten de onderzoekers toe om inheems Amerikaanse schoten te onderscheiden van die van de soldaten. De verspreiding in de ruimte van de patronen - waarop kenmerkende sporen waren achtergelaten door

¹⁹ Scott *et al.* 2000.

²⁰ Haecker & Mauck 1997.

²¹ Fiorato *et al.* 2000.

²² Freman & Pollard 2001; Doyle & Benett 2002; Pollard & Banks 2006.

²³ De site waar drie legioenen van Varus in 9 na Christus werden vernietigd; zie Rost 2007; Wilbers-Rost 2007.

²⁴ Het gaat hier om de restanten van een schutting om de Romeinen te verhinderen te ontsnappen naar de omliggende gronden en waarbij ze werden ingesloten tussen de aanvallers en moerassig gebied.

²⁵ Jones 2011.

²⁶ Fiorato *et al.* 2000.

²⁷ Sutherland 2007.

²⁸ Scott *et al.* 2000.

individuele wapens – kon de bewegingen identificeren van de mannen en de formaties. Het onderzoek is nadien uitgebreid naar veldslagen uit de Amerikaanse Burgeroorlog²⁹ en andere militaire acties gericht tegen inheemse Amerikanen³⁰.

In Europa ligt de focus op vroegere perioden, vooral op de zeventiende en de achttiende eeuw. De laatste veldslagen in Engeland en Schotland werden immers uitgevochten in 1685 en 1746. G. Foard³¹ verrichtte uitgebreid onderzoek op de slagvelden van Naseby en Edgehill, beide daterend uit de Engelse burgeroorlog in het midden van de zeventiende eeuw. Edgehill blijft het enige vroegmoderne slagveld dat in zijn totaliteit werd onderzocht. Uitgebreid historisch en topografisch onderzoek probeerde ook het zeventiende-eeuwse landschap te reconstrueren. Samen met het metaaldetectoronderzoek wees dit uit dat de traditionele bronnen ernstige fouten maakten in de manier waarop de troepen werden gepositioneerd en hiermee elk begrip van het verloop van de actie beïnvloedden. Onderzoek voorafgaand aan de bouw van een nieuw bezoekerscentrum in het Schotse Culloden wees al vlug uit dat de traditionele bronnen van de veldslag foutief waren³². Elders in Europa werd en wordt er onderzoek uitgevoerd in Lützen (Duitsland), in Poltava (Oekraïne), in Landskrona (Zweden) en in Almenar en Talamanca (Spanje).

²⁹ Geier & Potter 2001.

³⁰ Johnson 2007; Laumbach 2007.

³¹ Foard 1995.

³² Pollard & Banks 2006.

- Slag bij Boortmeerbeek

De CAI maakt melding van een mogelijk slagveld in Boortmeerbeek. Amateur detectorist J. Dils vond er 'doorheen de jaren' 1000 tot 1500 musketkogels en een aantal geweerkeien. Mogelijk heeft het slagveld iets te maken met de opstelling van het leger van Maurice de Saxe. Deze linie is terug te vinden op de militaire kaart 'Gauche du Camps de Malines' (1747). De linie loopt in de buurt van de vindplaats.

4.1.5 19de – 20ste eeuw

- Slag bij Hoogstraten (1814)

Tijdens het archeologisch onderzoek op het HSL-traject in de provincie Antwerpen werd in Meer het graf van een soldaat blootgelegd die vermoedelijk om het leven kwam tijdens de slag bij Hoogstraten³³.

- Slag bij Kermt (1831)

Mogelijk houden een tiental vondstlocaties verband met de slag bij Kermt tijdens de Tiendaagse Veldtocht van het Hollandse leger in Vlaanderen in 1831. Ook hier betreft het vondstmeldingen van musketkogels door D. Stulens.

4.1.6 Overige vondstlocaties

Tot slot zijn er een aantal vondstlocaties gekend in de CAI, onder meer in Tongeren en Maaseik, waar er een kleine of grote concentratie aan musketkogels voorkomt, maar die niet onmiddellijk kunnen worden gekoppeld aan een gekende veldslag. In sommige gevallen zou het gaan om kampementen. Het meest in het oog springend is een vermoedelijk kampement in Bilzen. De informatie waarover op dit moment kan beschikt worden is afkomstig van terreinprospecties door middel van metaaldetectoren. Vader A. en zoon D. Stulens prospecteren sinds 2006 het gebied. De locatie was letterlijk bezaaid met loden kogels en knopen afkomstig van Franse legeruitrusting. De vondsten zouden afkomstig zijn van schietoefeningen die georganiseerd werden in het Tongerse kamp na de slag van Fleurus op 26 juni 1794³⁴.

4.2 PUBLICATIES

4.2.1 Algemene naslagwerken

Kort na de onafhankelijkheid van België (1830) werden er al een aantal verzamelwerken gepubliceerd die de militaire geschiedenis van België omvatten, vaak 'depuis l'invasion de César jusqu'à nos jours'³⁵. In de 20ste eeuw zijn algemene naslagwerken in verband met de militaire geschiedenis van België eerder schaars³⁶. Wel werd er in 1979 een uitgebreide bibliografie uitgebracht door het Centrum voor Militaire Geschiedenis³⁷. Recentelijk verschenen er twee verzamelwerken die de belangrijkste veldslagen in Vlaanderen bevatten³⁸. L. De Vos nam in zijn boek ook een uitgebreide lijst op met veldslagen en belegeringen.

³³ Delaruelle *et al.* 2004; Huijbrechts 2004.

³⁴ Stulens 2010.

³⁵ De Plancy 1936; Coussement 1859; S.n. 1838; Verstraete 1866; De Laroie 1871.

³⁶ Terlinden 1931; Verbruggen 1954.

³⁷ S.n. 1979.

³⁸ De Vos 1995; Gevaert 2007.

4.2.2 Specifieke publicaties

Hoe meer waarde een veldslag krijgt vanuit politiek of militair oogpunt, hoe meer publicaties erover verschijnen. Zo is vooral de lijst met publicaties rond de Guldensporenslag (1302) in de Vlaamse literatuur schier oneindig. Vlaanderen was echter in hoofdzaak het strijdtoneel van buitenlandse mogendheden en dit heeft zijn gevolgen gehad in de literatuur. Zo zijn de meeste publicaties over de slag bij Nieuwpoort (1600). Die wordt beschouwd als de belangrijkste slag in de Nederlandse geschiedenis³⁹. W. Churchill is de enige bron die verhaalt over de slag bij Wijnendale (1708)⁴⁰.

Minder gekende veldslagen komen vooral aan bod in de tijdschriften uitgegeven door de Vlaamse Heemkundige kringen. Zo verschenen er in d'Euzie⁴¹ een viertal artikels rond de slag bij Stekene (1703)⁴². In Taxandria⁴³ verschenen er in 1982 en 1983 twee uitgebreide artikels over de slag op de Tielenheide (1597)⁴⁴. Ook over de slag bij Melle (1745)⁴⁵, de slag bij Brecht (1746)⁴⁶ en de slachting van Salazar (1632) verschenen er verscheidene artikels in de tijdschriften van de lokale heemkundige kringen.

Uitzonderlijk komt het tot een publicatie in boekvorm. Zo bracht G. Geerkens in 1998 een boek uit gekoppeld aan de herdenking van de slag bij Meeuwen (1648)⁴⁷. Bij de tweehonderdste verjaardag van de slag bij Hoogstraten in 2014 zal er ook een publicatie komen.

³⁹ Verhoef 2000.

⁴⁰ Churchill 2002.

⁴¹ Het tijdschrift van de heemkundige kring van Stekene.

⁴² De Brant 1986, 2005, 2010; Tirez 2011.

⁴³ Het tijdschrift van de heemkundige kring van Turnhout.

⁴⁴ Koyen 1982, 1983.

⁴⁵ De Baets 1995a, 1995b, 1995c, 1996.

⁴⁶ Bolckmans 1954, 1960; Van Den Eeckhaut 1954.

⁴⁷ Geerkens 1998.

5 VASTSTELLINGEN, VRAAGSTELLINGEN EN ONDERZOEKSSTRATEGIEËN

Het inventariserend onderzoek naar veldslagen in Vlaanderen van vóór WO I laat enkele bedenkingen en vaststellingen toe.

Uit de pre- en protohistorie, net als uit de Romeinse tijd zijn er in Vlaanderen vooralsnog geen vondsten bekend die kunnen gelinkt worden aan veldslagen. De kans dat die ooit zullen gedaan worden is miniem, maar niet onbestaand. Zo werd recentelijk in Noord-Duitsland, meer bepaald in de Tollense vallei, het eerste bewijs ooit geleverd van een veldslag in de bronstijd. L. De Vos neemt in zijn boek een viertal veldslagen op die zouden hebben plaatsgevonden in de Romeinse tijd. Naar de exacte locatie van deze veldslagen is het echter gissen.

De slag op het Beverhoutsveld (1382) is de eerste veldslag waarvoor er aanwijzingen bestaan binnen de CAI. Dit beeld stemt overeen met het historisch onderzoek naar veldslagen. Ook in de geschreven bronnen is er amper sprake van militaire confrontaties tot de 14de eeuw.

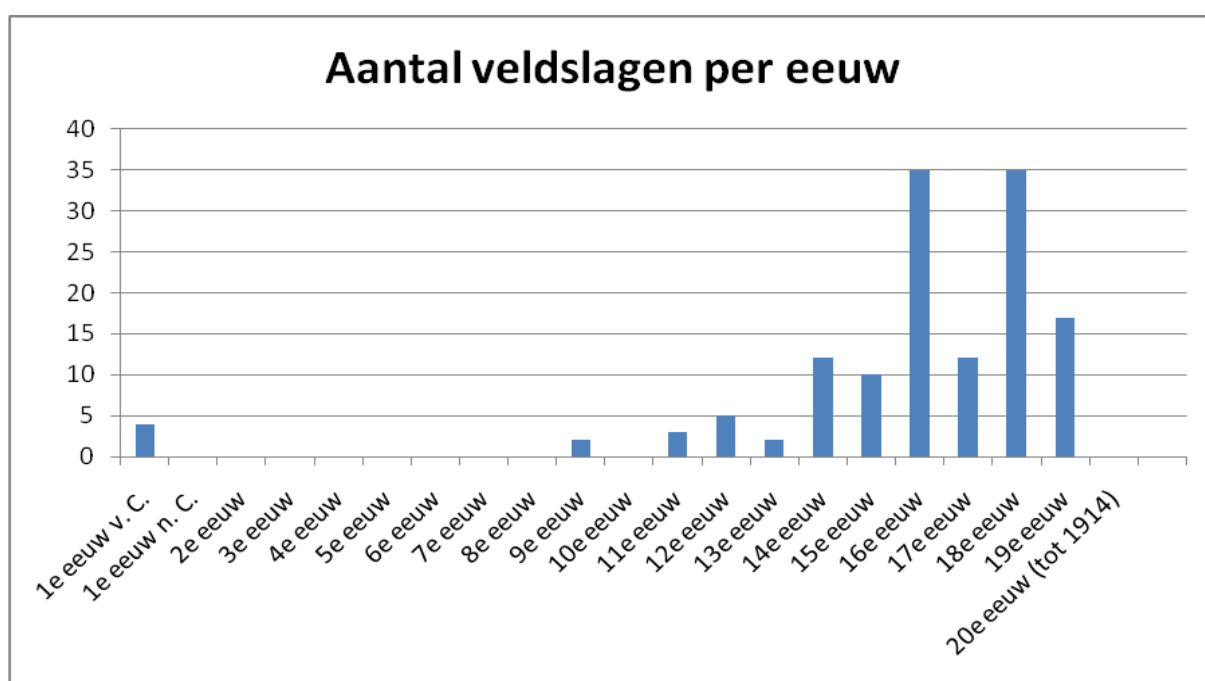

Fig. 1: Aantal veldslagen per eeuw. De veldslagen tijdens de opstanden van de stad Gent (1379-1385 en 1449-1453) werden niet opgenomen in bovenstaand kaartje.

De periode van de 16de tot de 18de eeuw is het best vertegenwoordigd in de gerapporteerde vondsten (zie fig. 1). Niet toevallig doordat er in deze periode het grootste aantal veldslagen werd uitgevochten. Van de slag bij Rijmenam (1578) zou er allerhande oorlogstuig zijn gevonden, waaronder harnassen en wapens. Vanaf de 18de eeuw beperkt het vondstenmateriaal zich vrijwel steeds tot musketkogels en militaire knopen. Hoewel er een groot aantal soldaten sneuvelde op de Vlaamse slagvelden, zijn er tot op heden weinig sporen van begravingen gevonden. Enkel voor de slag bij Lafelt (1747) zou men tijdens graafwerken een mogelijk massagraf hebben aangesneden. Meer details over deze vondst ontbreken echter. Ook werd er bij de aanleg van het HSL-traject in de provincie Antwerpen het graf van een soldaat blootgelegd die vermoedelijk om het leven kwam tijdens de slag bij Hoogstraten (1814).

De periode van oorlogsvoering verliep doorgaans van de eerste drogere maand van de lente (april of mei) tot het einde van de herfst (november), waarna de huurlingen en soldaten zich inkwartierden om te overwinteren. Niet alleen was de operationele geschiktheid van land- en waterwegen veel geringer in de winterperiode, de logistieke behoeften waren zo groot voor de enorme aantallen soldaten en paarden dat de aanvullende maar broodnodige bevoorrading vanuit de regio van verblijf in de

winterperiode geheel ontoereikend was om tred te houden met de behoeften. Om deze reden wachtte men tot het gras en groenvoer in de velden voldoende hoog stond om een campagne aan te vatten⁴⁸.

Ook over de geografische spreiding van de veldslagen kunnen enkele conclusies worden getrokken. J. Daenen wijdde er een hoofdstuk aan in het in 2008 verschenen boek 'Limburg in 't geweer'. Hoewel in het boek de nadruk ligt op het Land van Loon⁴⁹ als 'Rotonde van Europa', kan deze rotonde na de inventarisatie van veldslagen van vóór WOI, uitgebreid worden tot de Vlaamse leemstreek, met het land van Loon als nucleus (zie fig. 2).

Het land van Loon was doorheen zijn geschiedenis begrensd door veel grotere en machtigere burens. Tot 1366, wanneer het graafschap aan het prinsbisdom Luik werd gehecht, lag het gebied tussen het machtige hertogdom Brabant in het westen en het prinsbisdom Luik in het zuiden. Enkele eeuwen later zijn de belangrijkste burens Spanje en vervolgens Oostenrijk, die de Zuidelijke Nederlanden in bezit hadden. Ten noorden lag de Bataafse republiek, die zich in 1648 definitief aan het gezag van Spanje onttrokken had. Misschien nog belangrijker was de buur van de burens, het koninkrijk Frankrijk, dat zijn begerige blik eeuwenlang naar het noorden en het oosten gericht hield.

Hoewel de neutraliteit van het prinsbisdom Luik ook door de andere Europese staten werd erkend, heeft het toch vaak heel wat schadelijke troepenbewegingen over het grondgebied moeten dulden, omdat het te zwak was er zich tegen te verzetten.

Naast die machtige burens speelt ook de landschappelijke context een belangrijke rol in de ontwikkeling van het land van Loon, en ruimer gezien van de Vlaamse leemstreek.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Verenigde Provinciën gold steeds eenzelfde zuid-noord beweging (en omgekeerd) voor de oprukkende troepen. Hetzelfde gebeurde tijdens de Franse expansieoorlogen. De tocht door de Zuidelijke Nederlanden was echter gebonden aan de natuurlijke gesteldheid van het gebied. In het noorden waren de Schelde monding en de gesteldheid van Zeeuws-Vlaanderen een heuse barrière, die de zuidkant van de Republiek de nodige veiligheid garandeerde. In het zuidoosten lagen de eerder onherbergzame Ardennen. Dit zorgde ervoor dat troepenbewegingen naar het noorden gebruik dienden te maken van de streek tussen de Schelde en de Maas. Bovenaan lagen de Kempen, die geen bruikbare rivieren hadden, een armer en minder bevolkt gebied, dat zeker niet geschikt was om troepen lang te herbergen. Vanuit strategisch oogpunt was de doorgang tussen Leuven en Luik een te verkiezen traject, zeker wanneer men een ideale doortocht naar het noorden via het vruchtbare Haspengouw en de Maasvallei voor ogen had.

⁴⁸ Daenen & Goorts 2008.

⁴⁹ Ongeveer het grondgebied van de huidige provincie Limburg.

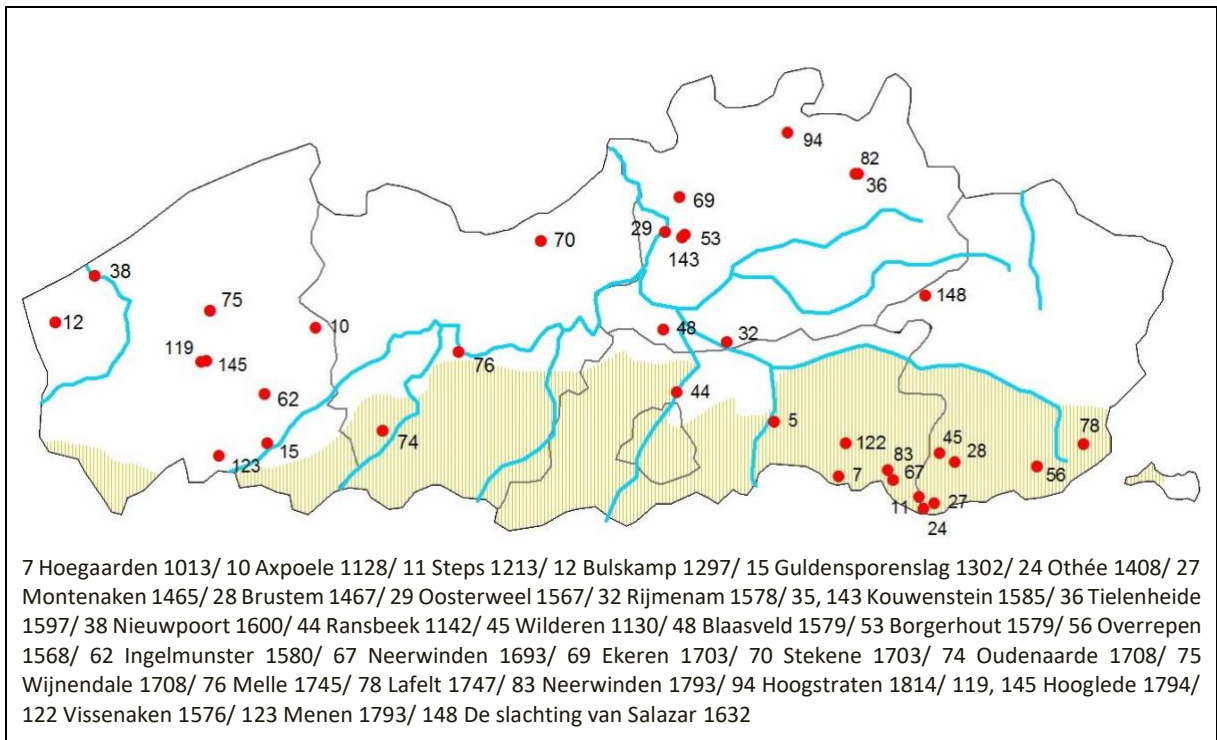

Fig. 2: Geografische spreiding van de besproken veldslagen (gearceerd is de Vlaamse leemstreek).

Slagveldarcheologie in Vlaanderen staat nog in de kinderschoenen. Tot dusver werd slagveldarcheologie in hoofdzaak uitgevoerd door vrijwilligers. Hoewel zij niet allemaal de stempel 'schattenjager' verdienen, kan hun methode van werken bezwaarlijk wetenschappelijk worden genoemd. Met de huidige inventarisatie van slagvelden van vóór WO I in Vlaanderen en het evaluerende en waarderend onderzoek op het slagveld van Oudenaarde 1708 komt hier hopelijk verandering in. Het komt er echter op aan om de gedane inspanningen verder te zetten.

Ten eerste moeten de Vlaamse archeologen vertrouwd geraken met de specifieke methodiek die slagveldarcheologie met zich meebrengt. Premoderne veldslagen laten immers bijzonder weinig dieperliggende sporen in de bodem na, en de exacte locatie van (metalen) voorwerpen op het oppervlak of ondiep in de ploeg laag is van doorslaggevend belang voor een zinvolle interpretatie ervan.

Voorts is het van belang om het middenveld bij het onderzoek naar veldslagen te betrekken. Dit middenveld omvat zowel de amateurs met een metaaldetector als de lokale kenners van veldslagen die actief zijn binnen de talloze heemkundige kringen die Vlaanderen rijk is.

Tot slot dient de vraag te worden gesteld waar al de helmen, harnassen, sabels, hoefijzers, kanon ballen, musketkogels en militaire knopen, waarvan sprake is in de CAI, zich momenteel bevinden. Een studie van dit materiaal kan leiden tot nieuwe inzichten in de oorlogsvoering in een welbepaalde periode en kan van nut zijn voor de verdere afbakening van de slagvelden.

6 CONCLUSIE

Op de Vlaamse slagvelden is er door allerlei factoren (metaaldetectie, bouwprojecten, ontginningsindustrie, enz.) al heel wat waardevolle informatie verloren gegaan. Een unieke en waardevolle bron van informatie over het verloop van veldslagen werd niet aangesproken. Nog steeds worden slagvelden nauwelijks erkend als waardevolle erfgoedelementen.

Hoewel België al meermaals werd omschreven als 'the cockpit of Europe' als het aankomt op veldslagen, bestaat er in onze Vlaamse universiteiten geen specifieke opleiding, is er zelfs geen mogelijkheid om conflictarcheologie als keuzevak te volgen. Geïnteresseerden zijn verplicht hun studies voort te zetten in het buitenland. Zo zijn er momenteel enkele Vlaamse doctorandi actief in Engeland. Het is treffend voor deze situatie dat het enige wetenschappelijke onderzoek van een slagveld in Vlaanderen tot stand kon komen door de medewerking van buitenlandse vorsers⁵⁰.

Het is echter niet allemaal kommer en kwel. De inventarisatie van slagvelden van voor WO I en het evaluerende en waarderend onderzoek naar het slagveld van Oudenaarde 1708 zette immers de eerste stappen naar een gedegen beleid en beheer van de Vlaamse slagvelden.

⁵⁰ Het onderzoek op het slagveld van Oudenaarde 1708 werd mogelijk gemaakt door de samenwerking met de Universiteit van Huddersfield (Dr. Glenn Foard) en de Universiteit van Birmingham (Dr. John Carman).

BIBLIOGRAFIE

- BLACK J. 1991: *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800*, Londen.
- BOLCKMANS J. 1954: De "Convoy-slag" van 14 juni 1746, *Oudheid en Kunst* 37 (2), 99-115.
- BOLCKMANS J. 1960: Nog "de Konvooislag van 14 juni 1746", *Oudheid en Kunst* 43 (4), 89-93.
- BROOKE R. 1854: *Visits to Fields of Battle, in England, of the fifteenth century*, Londen & Liverpool.
- CHURCHILL W. 2002: *Marlborough: His life and Times. Book Two*, Chicago.
- COUSSEMENT E. 1859: *Résumé des guerres et description des batailles dont les provinces actuelles de la Belgique on été le théâtre, depuis Jules-César jusqu'à nos jours*, Bruxelles.
- DAENEN J. & GOORTS R. 2008: Een ongenode gast genaamd 'leger'. In: DAENEN J. & MERTENS J. (eds), *Limburg in 't geweer, Oorlogsleed in het land van Loon van Alva tot Napoleon*, Bilzen, 69-82.
- DE BAETS A. 1995a: De Slag van Melle in 1745, *De Gonde* 23 (1), 3-22.
- DE BAETS A. 1995b: De Slag van Melle 1745, de gevolgen voor de inwoners, *De Gonde* 23 (2), 35-41.
- DE BAETS A. 1995c: Voor en na de Slag van Melle 1745. Militaire lasten en fournissementen voor Melle en Gontrode, *De Gonde* 23 (3-4), 3-7.
- DE BAETS A. 1996: De Slag van Melle 1745. Militaire lasten voor de inwoners van Gontrode, *De Gonde* 24 (1), 3-7.
- DE BRANT G. 1986: Stekene in de Successieoorlog, *d'Euzie, Tijdschrift van de Heemkundige kring Stekene* 5, 99-114.
- DE BRANT G. 2005: Een relict uit de Spaanse Successieoorlog (1703) opgevist uit de Stekense vaart, *d'Euzie, Tijdschrift van de Heemkundige kring Stekene* 24, 86-89.
- DE BRANT G. 2010: De Bedmarlinie in het stropersbos, *d'Euzie, Tijdschrift van de Heemkundige kring voor Groot-Stekene* 29, 38-41.
- DE LAROIERE L. 1871: *Batailles, combats, sieges... qui ont eu lieu en Belgique depuis César jusqu'a nos jours*, Bruxelles.
- DELARUELLE S., VERBEEK C., BUGENEERS J. & VANDENBRUAENE M. 2004: De 'man van Meer' - De omstandigheden van de vondst en het antropologisch onderzoek. In: DELARUELLE S., VERBEEK C., BUNGENEERS J., ANNAERT R., DE BIE M. & VAN IMPE L. (eds), *Verloren voorwerpen. Archeologisch onderzoek op het HSL-traject in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 315-321.
- DE PLANCY C. 1836: *Fastes militaires des Belges, ou Histoire des guerres, sièges, conquêtes, expéditions et faits d'armes qui ont illustré la Belgique depuis l'invasion de César jusqu'à nos jours*, 4 volumes, Bruxelles.
- DE VOS L. 1995: *Veldslagen in de Lage Landen*, Leuven.
- DO PAÇO A. 1962: Em Torno de Aljubarotta: I - O Problema dos ossos dos combatentes da Batalha, *Anais II da Academia Portuguesa da História* 12, 113-165.
- DOYLE P. & BENETT M. 2002: *Fields of Battle: terrain in military history*, The GeoJournal Library 64, Dordrecht - Boston & Londen.
- FIORATO V., BOYLSTON A. & KNUSEL C. 2000: *Blood Red Roses: the archaeology of a mass grave from the Battle of Towton AD 1461*, Oxford.
- FOARD G. 1995: *Naseby. The decisive campaign*, Whitstable.

